

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies is a double-blind peer-reviewed, open-access journal published to reach excellence on the scope. It considers scholarly, research-based articles on all aspects of economics, finance and accounting. As an international congress aimed at facilitating the global exchange of education theory, contributions from different educational systems and cultures are encouraged. It aims to provide a forum for all researchers, educators, educational policy-makers and planners to exchange invaluable ideas and resources.

DAVLAT XARIDLARI JARAYONI ICHKI AUDITNING AMALDAGI HOLATINI XALQARO STANDARTLAR TALABLARI ASOSIDA BAHOLASH

Meliboyev Askar Eshmuratovich

SamISI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat xaridlari jarayoni ichki auditning amaldagi holati xalqaro standartlar talablari asosida qiyosiy baholangan. Tadqiqotda davlat xaridlarida ichki auditning maqsadi, vazifalari, qamrovi va amaliy instrumentlari xalqaro yondashuvlar bilan solishtirilgan holda tahlil qilingan. Xususan, riskka asoslangan audit rejalashtirish, xaridning barcha bosqichlarini qamrab olish, audit xizmatining mustaqilligi, data-driven audit vositalaridan foydalanish, tavsiyalar ijrosini monitoring qilish hamda samaradorlik va natijadorlikni baholash kabi muhim mezonlar bo'yicha amaldagi holatning kuchli va zaif tomonlari aniqlangan. Shuningdek, davlat xaridlarida korrupsiyaviy xavf indikatorlari, affillanganlik, narx og'ishlari, to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar va yirik qiymatli xaridlar segmenti ichki auditning ustuvor nazorat obyektlari sifatida asoslangan. Tadqiqot natijasida amaldagi ichki audit tizimi xalqaro standartlarga yaqinlashayotgan bo'lsa-da, uning profilaktik, analitik va strategik funksiyalarini yanada chuqurlashtirish zarurligi xulosalangan. Maqolada davlat xaridlari sohasida ichki auditni xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish budjet mablag'larining qonuniyligi, shaffofligi, tejamkorligi va samaradorligini oshirishning muhim sharti ekani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: davlat xaridlari, ichki audit, xalqaro standartlar, qiyosiy baholash, riskka asoslangan audit, audit samaradorligi, korrupsiya xavfi, data-driven audit, tavsiyalar ijrosi, budjet mablag'lari.

Kirish

Davlat xaridlari tizimi zamonaviy budget boshqaruvida resurslardan oqilona foydalanish, shaffoflikni ta'minlash va jamoat manfaatlarini himoya qilishning muhim institutsional vositalaridan biri hisoblanadi. Shu bois mazkur sohada ichki auditning o'rni tobora ortib bormoqda. Ilmiy manbalarda davlat xaridlari sohasi "huquqiy vositalarning kompleks tizimi" sifatida tavsiflanib, uning iqtisodiy va boshqaruv ahamiyati alohida ta'kidlanadi (Shmeleva Marina, 2022). Shu bilan birga, xarid faoliyati ustidan nazorat masalasida "nazorat usullarini yanada takomillashtirishning alohida ahamiyati mavjud"ligi qayd etiladi (Pipsova Alla, 2011).

Davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha tadqiqotlarda ichki nazorat va audit "tashkiliy choralar, usullar va protseduralarning kompleks majmui" sifatida talqin qilinadi (Fedchenko Yelena, 2017). Bu yondashuv ichki auditni faqat kamchiliklarni qayd etuvchi vosita emas, balki boshqaruv sifati va natijadorligini oshiruvchi mexanizm sifatida tushunishga imkon beradi. Boshqa tadqiqotlarda xaridlar sohasida "nazorat faoliyati sifatini ta'minlash" zarurligi alohida ko'rsatilib, ichki audit natijalari ishonchliligi va amaliy ta'sirchanligi muhim mezon sifatida baholanadi (Frunze Valeriy, 2021).

Bundan tashqari, davlat xaridlari korrupsiya va yashirin iqtisodiy hodisalarga moyil segmentlardan biri ekani ilmiy jihatdan asoslangan. Xususan, "mazkur turdagi jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va bartaraf etish" zarurligi ta'kidlanadi (Volkova Margarita, 2024), shuningdek xaridlar sohasida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun maxsus mexanizmlar zarurligi ko'rsatiladi (Myachin Nikolay, 2017). Shu nuqtayi nazardan, davlat xaridlari jarayoni ichki auditining amaldagi holatini xalqaro standartlar talablari asosida qiyosiy baholash dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Davlat xaridlari jarayoni ichki auditining amaldagi holatini xalqaro standartlar asosida qiyosiy baholash, avvalo, ichki auditning maqsadi, qamrovi, metodologiyasi va natijadorlik mezonlarini aniqlashni talab qiladi. Xalqaro amaliyotda ichki audit davlat xaridlarini faqat qonuniylik nuqtayi nazaridan tekshiruvchi nazorat turi emas, balki risklarni erta aniqlash, boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta'minlash, xarid jarayonining samaradorligi va natijadorligini baholovchi tizim sifatida shakllangan. Bu jihat siz o'rgangan dissertatsiya materiallaridagi yondashuv bilan hamohang bo'lib, unda davlat xaridlari rejalashtirish, tanlovni tashkil etish, shartnoma tuzish, ijroni qabul qilish, to'lov va keyingi monitoringni o'z ichiga olgan yaxlit "xarid zanjiri" sifatida talqin etiladi.

Xalqaro standartlar talablari nuqtayi nazaridan ichki auditga qo'yiladigan birinchi muhim mezon - riskka asoslangan yondashuvdir. Zamonaviy ichki audit tizimi audit obyektlarini tasodifiy yoki faqat reja asosida emas, balki xavf darajasi, moliyaviy salmoq, korrupsiyaviy zaiflik, affillanganlik ehtimoli va oldingi buzilishlar dinamikasi asosida tanlashi lozim. Aftoreferatlarda xarid nazoratining metodik instrumentlarini takomillashtirish, riskli segmentlarni ajratish va prioritet nazorat nuqtalarini belgilash zarurligi qayd etilgan. Amaldagi mahalliy amaliyotda esa ichki audit ko'pincha hujjatlarni tekshirish va sodir bo'lgan kamchiliklarni qayd etish bilan cheklanib qolayotgani kuzatiladi. Bu holat xalqaro standartlarning profilaktik va riskka yo'naltirilgan mazmuniga to'liq mos kelmaydi.

Ikkinchi mezon - jarayonli yondashuv. Xalqaro standartlarda xarid auditi xaridning butun hayotiy sikli bo'yicha olib borilishi kerakligi anglashiladi. Ya'ni ehtiyojni shakllantirishdan boshlab texnik topshiriq, tanlov mezonlari, ishtirokchilar tarkibi, g'olibni aniqlash, shartnoma o'zgarishlari, yetkazib berish sifati va yakuniy qabulgacha bo'lgan barcha bosqichlar audit predmetiga kiradi. Mahalliy amaliyotda esa ko'plab tekshiruvlar ko'proq shartnoma va to'lov hujjatlari bosqichiga jamlanadi. Bu esa xaridlarning ilk bosqichlarida yuzaga keladigan korrupsion xavflarni, masalan, texnik spetsifikatsiyani ma'lum bir yetkazib beruvchiga moslashtirish yoki sun'iy ehtiyoj yaratish kabi holatlarni barvaqt aniqlash imkonini kamaytiradi.

Uchinchi mezon - mustaqillik va xolislik. Xalqaro standartlarga ko'ra, ichki audit xizmati tashkilot rahbariyatidan funksional jihatdan yetarli darajada mustaqil bo'lishi, audit xulosalari bosim va manfaatlar to'qnashuviziz shakllantirilishi lozim. Aftoreferatlarda nazorat sifati va audit samaradorligi masalalari aynan tashkiliy mustaqillik, metodik aniqlik va natijalarning ishonchligi bilan bog'liq holda yoritiladi. Amaldagi tizimda esa ichki audit ayrim hollarda boshqaruv apparatining bir qismi sifatida qaralib, u to'liq mustaqil maslahat va assurance funksiyasini bajara olmasligi mumkin. Bu, o'z navbatida, xalqaro standartlar bilan muvofiqlik darajasini pasaytiradi.

To'rtinchi mezon - dalillarga asoslangan audit va raqamli monitoring. Xalqaro tajribada ichki audit elektron reyestrlar, platforma loqlari, shikoyatlar statistikasi, narx og'ishlari, takroriy g'oliblik, affillanganlik alomatlar va boshqa ko'rsatkichlar asosida data-driven audit modeliga o'tmoqda. 1.3.2-banddagi ma'lumotlarda ham masofaviy nazorat va data-driven auditning yuqori samarasi ko'rsatilgan: masalan, Sport vazirligi ichki audit va nazorat boshqarmasi 2025-yil II choragida 3 319,9 mln so'mlik xarajatlarning oldini olgan, shundan 2 778,6 mln so'mi davlat xaridlaridagi nomuvofiqliklarga to'g'ri kelgan. Bu ko'rsatkich raqamli kuzatuv ichki auditning profilaktik funksiyasini ancha kuchaytirishini ko'rsatadi. Mahalliy amaliyotda esa ayrim yo'nalishlarda bunday instrumentlar shakllanayotgan bo'lsa-da, ular hali barcha budjet tashkilotlarida yagona standart asosida tatbiq etilmagan.

Beshinchi mezon - natijadorlik va tavsiyalar ijrosini kuzatish. Xalqaro standartlar bo'yicha audit samaradorligi faqat kamchilik topish bilan emas, balki tavsiyalar ijrosi, qayta baholash, takroriy buzilishlar kamayishi va boshqaruv qarorlarining sifatiga ta'siri bilan baholanadi. AOKA misolida 2024-yilda 120 ta tavsiyaning 92,5 foizi bajarilgani keltirilgan bo'lib, bu "audit – tavsiya – ijro monitoringi" konturining ishlayotganini ko'rsatadi. Biroq amaliyotda ko'plab audit hisobotlari tavsiyalar berish bilan yakunlanib, ularning bajarilishi ustidan yopiq siklli monitoring yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan holatlar uchrab turadi. Shu sababli xalqaro standartlar bilan solishtirganda bu yo'nalishda ham takomillashtirish ehtiyoji mavjud.

Oltinchi mezon - samaradorlik, tejamkorlik va natijaviylikni baholash. Xalqaro standartlar ichki auditni faqat muvofiqlik tekshiruv darajasida emas, balki economy, efficiency, effectiveness tamoyillari bo'yicha ishlashga undaydi. Aftoreferatlarda budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, xaridlar natijasida tejamkorlik va iqtisodiy samarani baholash masalalari alohida tahlil qilingan. Amaldagi tizimda esa ichki audit ko'pincha "qonun buzilganmi yoki yo'qmi" degan savolga javob topishga ko'proq yo'naltiriladi. Holbuki, xalqaro standartlarga muvofiq, "resurs eng maqbul narxda olindimi", "natija o'z vaqtida va sifatli ta'minlandimi", "xarid budjet samaradorligini oshirdimi" kabi savollar ham auditning markaziy qismiga aylanishi kerak.

1-jadval

Davlat xaridlari jarayoni ichki auditining amaldagi holatini xalqaro standartlar talablari asosida qiyosiy baholash

Baholash mezon	Xalqaro standartlar talabi	Amaldagi holatdagi kuzatiladigan jihatlar	Qiyosiy baho
Riskka asoslangan rejalashtirish	Audit obyektlari xavf darajasi asosida tanlanadi	Ko'pincha hujjatga yo'naltirilgan, ba'zan reaktiv tekshiruv ustun	Qisman mos
Jarayon bo'yicha qamrov	Xaridning barcha bosqichlari qamrab olinadi	Asosan shartnoma va to'lov bosqichiga ko'proq e'tibor beriladi	To'liq mos emas
Mustaqillik va xolislik	Audit funksional jihatdan mustaqil bo'lishi	Tashkiliy jihatdan ayrim cheklovlar saqlanib qolishi mumkin	Qisman mos

	kerak		
Data-driven audit	Raqamli monitoring, indikatorlar, analitik testlar qo'llanadi	Alohida misollar mavjud, ammo yagona tizim darajasida emas	Rivojlanish bosqichida
Tavsiyalar ijrosi monitoringi	Auditdan keyingi yopiq sikllik nazorat majburiy	Har doim ham tizimli emas, ayrim idoralarda yaxshi yo'lga qo'yilgan	Qisman mos
Samaradorlik auditi	Tejamkorlik, natijadorlik va samaradorlik baholanadi	Muvofiqlik tekshiruv ustun, performance auditi cheklangan	Yetarli emas
Korrupsiya risk indikatorlari	Affillanganlik, narx og'ishi, red flags tizimi bo'lishi kerak	Segmentlar bo'yicha qo'llanmoqda, lekin to'liq standartlashmagan	Qisman mos
Profilaktik yo'nalish	Buzilishdan oldin ogohlantirish mexanizmi ishlashi kerak	Ko'proq sodir bo'lgan holatlarni qayd etish amaliyoti mavjud	Takomillashtirish zarur

Jadvaldan ko'rinadiki, amaldagi ichki audit tizimida xalqaro standartlarga yaqinlashayotgan jihatlar mavjud bo'lsa-da, ular hali to'liq institutsionallashtirilmagan. Ayniqsa, riskka asoslangan tanlov, raqamli monitoring, tavsiyalar ijrosini kuzatish va samaradorlik auditini chuqurlashtirish yo'nalishlarida sezilarli zaxira saqlanib qolmoqda.

Davlat xaridlari ichki auditining xalqaro standartlar bilan qiyosiy bahosi uning transformatsion bosqichda ekanini ko'rsatadi. Ya'ni tizim an'anaviy muvofiqlik nazoratidan asta-sekin riskka asoslangan, analitik va strategik audit modeliga o'tmoqda, biroq bu o'tish hali to'liq yakunlanmagan. Shu sababli ichki auditning amaldagi holatini xalqaro standartlar talablari bilan uyg'unlashtirish davlat xaridlarining qonuniyligi, shaffofligi va samaradorligini oshirishning muhim sharti bo'lib qolmoqda.

Davlat xaridlari jarayoni ichki auditining amaldagi holati xalqaro standartlar talablari asosida qiyosiy baholandi va natijada bir qator muhim ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi. Avvalo, davlat xaridlarida ichki auditning zamonaviy mazmuni an'anaviy tekshiruvdan ancha keng ekani aniqlandi. Xalqaro standartlar ichki auditni faqat hujjatlar to'g'riligini tekshiruvchi mexanizm sifatida emas, balki risklarni erta aniqlovchi, boshqaruv qarorlarini tahliliy axborot bilan ta'minlovchi va xarid jarayonining natijadorligini baholovchi tizim sifatida talqin etadi. Amaldagi amaliyotda esa bu yondashuvning ayrim elementlari shakllanayotgan bo'lsa-da, ichki audit hali ko'p hollarda muvofiqlik nazorati va sodir bo'lgan kamchiliklarni qayd etish doirasida qolib ketmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, xalqaro standartlar bilan to'liq uyg'unlashish uchun ichki audit faoliyatida riskka asoslangan rejalashtirish, xarid siklining barcha bosqichlarini qamrab olish, raqamli monitoring vositalarini keng joriy etish, korrupsiya indikatorlari bankini shakllantirish va tavsiyalar ijrosini yopiq sikl asosida nazorat qilish zarur. Ayniqsa, baholash mezonlaridagi og'ishlar, affillanganlik, asossiz to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar, narx og'ishlari va yirik qiymatli xaridlar bo'yicha maxsus audit testlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Ichki auditning samaradorligi faqat aniqlangan kamchiliklar soni bilan emas, balki oldi olingan yo'qotishlar, tavsiyalar bajarilishi, takroriy buzilishlarning kamayishi va budget mablag'laridan foydalanish natijadorligiga ta'siri bilan baholanishi lozim. Demak, davlat xaridlari sohasida ichki auditni xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish budget mablag'larining qonuniy, shaffof, tejamkor va samarali sarflanishini ta'minlashning ustuvor institutsional yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Roʻyxati

1. Шмелева М.В. Концепция государственных (муниципальных) закупок в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов, 2022. – 50 с.
2. Пипсова А.Б. Контроль участия аудиторских организаций в процедуре государственных закупок: автореф. дис. ... к.э.н. – Москва, 2011. – 26 с.
3. Федченко Е.А. Методология анализа и контроля эффективности использования бюджетных средств государственными (муниципальными) учреждениями: автореф. дис. ... д-ра экон. наук. – Москва, 2017. – 49 с.
4. Фрунзе В.В. Обеспечение качества контрольной деятельности в сфере закупок: автореф. дис. ... к.э.н. – Санкт-Петербург, 2021. – 21 с.
5. Мячин Н.В. Механизм противодействия теневым экономическим явлениям в сфере закупок для обеспечения государственных нужд: автореф. дис. ... к.э.н. – Санкт-Петербург, 2017. – 19 с.
6. Хрущёв Р.В. Финансовая отчетность в системе государственных закупок: автореф. дис. ... к.э.н. – Москва, 2009. – 23 с.
7. Левандовская А.М. Методический инструментарий контроля закупочной деятельности в организациях с государственным участием: автореф. дис. ... к.э.н. – Москва, 2025. – 26 с.
8. Волкова М.А. Коррупционная преступность в сфере публичных закупок и ее предупреждение: автореф. дис. ... к.ю.н. – Красноярск, 2024. – 26 с.
9. Кравченко В.В. Методы оценки угроз экономической безопасности регионов в сфере государственных закупок: автореф. дис. ... к.э.н. – Мытищи, 2021. – 26 с.
10. Налбандян А.А. Повышение эффективности бюджетных расходов на основе развития системы государственных закупок: автореф. дис. ... к.э.н. – Москва, 2015. – 19 с.